Історія попільниці

Юрій Яновський

У робфаківця на столі стоїть попільниця. Зовнішнім виглядом, білою фарбою вона нагадує плисковату морську мушлю. В дійсності ж — це кістка з лоба чоловіка.

Курять тут у день Жовтневих спогадів махорку й докурюють до жовтих двох нігтів. Задумливо гуляє по кімнаті синь. Вечір загляне через плече сусіди. Тоді сміливо гаси "бичка" у попільниці й залиши його там, де був колись і мозок. Обмахни з очей дим і рішуче покрути в кімнату електрики. Потім прочитавши: "О. Полуботок 7.XI 19р.", пошли свої спогади в долину минулого.

1

Звук більше не продовжувався. Він постояв у повітрі, як міраж. Його тремтіння все зменшувало свою амплітуду. І, нарешті, грубе вухо чоловіка перестало фіксувати дихання звуку. Ліва рука піднялась до лоба й хотіла про щось нагадати. Це була вона — машиністка штабу дивізії.

Назустріч ішов я.

Я залишив своє ліжко в палаці графа Милорадовича, де я видужував від тифу; розвіював по паркові поганий настрій, співав і оспівував осінь. Машиністка штабу була мені близькою людиною. Її зелені очі, як крила, великі брови могли придивитись до середини кожного серця. А що б не робив штаб, скільки б роботи попереду не стояло, скрізь і завжди машиністка штабу сиділа за машинкою й уперто вибивала лілові літери.

— Ну, ну, — взяла вона мене за руку, і по мені пішов ток, — залиш співи. Твоя майбутня жінка просить тиші.

Ми продовжували топтати листя.

"Моя майбутня жінка стане нею лише тоді, коли ми кінчимо похід на Денікіна", — думав я. До того часу — ніяких вимог. Така умова. Я пам’ятаю й досі той один поцілунок, яким вона підписала згоду. Вона вирвалась із моїх рук вся червона, і ніздрі її орлиного носа роздувались...

— Скільки тут виросло поколінь! — сказала дівчина. — Скільки цей старий парк пережив людей! Цар Петро І заморив останнього Полуботка — наказного гетьмана, а маєтки ці потім одержав Милорадович.

Я не слухав. Мені було приємно йти поруч із моєю. Що там до мертвого роду, до гнилого часу! Я жив сучасним днем. Моїх же предків я знав по пальцях — до мого діда включно. Так ми розмовляли.

— Лови! — закінчила вона, коли близьким став палац, і витягла хустку. З хусткою випав на стежку папір. Ми попрощались. Її рука була холодна.

Як злодій, прокрався назад. Збоку — я спокійно дихав повітрям, але всередині — горів. Я взяв папір у руку. Ще було досить видно від вечора, і я прочитав два слова, надруковані машинкою. Там стояло: Оксана Полуботок.

2

Я йшов у місто С. Через фронт мене перепровадили свої. Був передвечірній час, ворог обідав по ближчих селах. Денікінці одкочувались своїми арміями невпинно на південь. Гарні позиції коло міста С. були їм лише за перепочинок.

Я йшов не криючись — по прізвищу Марченко Степан — "крестьянин с. Королевка". Вже двічі перевіряли мою синю печатку але ще нікому не прийшло в голову недовір'я до моєї особи.

В передмісті я сміливо йшов вулицею.

— Стій! — вирішив патруль на розі. — Хто такий?

— Селянин, — відповів я й витяг свого документа, — йду хліба купити, това…

Я не сказав цілого слова "товаришу", але й першої частини його було досить. Козак скажено крикнув і підкинув нагай. Вся кров закипіла в мені. Я одскочив і схватився за захований браунінг.

Пам'ятаю потім, як я біг вулицею й стріляв, козаків кінь — тротуарами. Люди запирали передо мною хвіртки, патронів не хватило навіть на себе. Пам'ятаю, як щось кинули мені під ноги й ціла юрба налетіла на мене. Один удар вибив на деякий термін часу з дійсності.

Прокинувся я в контррозвідці.

— Вам невдача, політрук 5-ї роти, — сказало вусате обличчя.

…3/XI-19 г. Сегодня опять поймали одного большевистского шпиона. Был на допросе. Должен сознаться, что он держался хорошо — этот мальчишка. Мы ничего от него не узнали. Я очень даже удивился, когда он от одних посторонних ему слов закричал: "Ой!" Это было тогда, когда ротмистр ему сказал: "Не скрою, что мы знали о вашем прибытии, дорогой товарищ политрук. Знаем также, что вы свою дивизию перебрасываете с нашего участка. Наш осведомитель хорошо работает". "Кто, кто?!" — закричал этот негодяй. "Оксана Полуботок", — ответил ротмистр.

Расстреливали мы его и еще человек с 20 с ним ручными гранатами. Это было сначала ужасно интересно. Я даже кокаина не брал сегодня. Я хочу записать этот случай, где Господь Бог, в которого я верю, спас меня от смерти.

Мы поставили их всех в углу каменного забора. Поручик Стимин взял в руку гранату системы Новицкого, вставил капсюль и отвел предохранитель. Тогда этот большевистский выродок выходит из середины кучи, стает впереди всех, грозно смотря на нас. Нам это ужасно понравилось. Хоть и большевик, а храбрый! Первым умереть хочет, — подумал я и все мы.

Но увы, — он нас обманул.

Когда граната упала у его ног, он быстро наклонился и бросил ее в нас. Я могу поклясться, что видел над собой косу моей смерти. Поручика Стимина убило, трех ранило, а негодяй большевистский комиссар вскочил на забор и удрал.

Всех остальных мы повязали и порубили шашками.

Я йшов в одній білизні — перед розстрілом роздягли. Я не міг у місті залишитись на хвилину — мене зловили б, а думка про те, що там у нас є зрадник, — пекла.

Край міста розгуляй-море. Козаки розбили винницю й випустили в мерзлі рівчаки спирт і вино. Всі лягали на животи, пили. Світла не було — темна ніч.

Я примостився між двома п’яними й нахилив рота до рівчака. Це була яскрава хвилина життя. Я лежав роздягнений на мокрому снігові й пив алкоголь. Пам’ятав я: треба дійти до своїх, що б то не коштувало. Всі дальніші пригоди не відбились у мозкові. Іноді, наче через сон, бачу уривки.

…Мій сусіда п’є з кашкета, а шинеля його лежить поруч. Я роблюсь власником шинелі.

…Сніг. По груди сніг. Куди не зверни — сніг!

…Провалююсь у воду. Руки примерзають до одежі.

…В голові: "дійти", "зрадник".

Найшов мене на дорозі наш роз’їзд. Повіз туди, куди простягнуте було тіло.

Бо я ліз і ліз.

3

Двері були звичайні, дубові й над ними — ікона. Через двері входили до склепу старого роду Полуботків. Машиністка штабу п’ять хвилин тому вийшла звідси.

Світ мене зустрів скупий, сірий. У ніс піднявся пах давньої тлінності. Я був серед трун ламаних, битих, розчинених. Хаос і безладдя. Черепи, кістки, цвіль одежі, шматованої часом — сотнями років. Я обдивлявся кутки, засвітивши свічку.

Одна труна містила в собі роброни старого шовку, білий череп і волосся круг нього. На великій мідній іконці я прочитав життєпис Оксани Полуботок — дівчини 18 років.

Ці кістки знали те, чого я добивався. Але вони тримали свою тайну. Я передивився труну, майже не запалив себе свічкою. Глянув на череп — він глузував тихим сміхом з білих зубів. Тоді я не витерпів сміху — я вдарив ногою по черепу.

Він хруснув, і перекинулась набік його хата. Забілів папір, я прочитав:

"Ротмистру Мишину…

Перед кінцем:

…дивизия вся снята. Оставлен только 7-й полк. Опасности нет. Пришлите инструкции. Оксана Полуботок".

— Ось! — задзвеніло в голові.

Я зціпив зуби й сказав:

— Я тебе розстріляю власною рукою, сволоч!

Сухим був мій голос серед мертвого царства.

— Ні одного руху! — сказала мені та, про кого я думав.

В склепові були другі двері. Вона вийшла з них до блідого вогню моєї свічки, тримаючи наган. Я стояв, а стеарин свічки лився мені на руку.

— Ну, друже, — сказала машиністка штабу, — тобі підвезло. Ти не зазнаєш мук вірьовки мого ротмістра — я тобі дам зараз веселу безбільну смерть солдата!

Вона нервово показала білі зуби. Наган зводився й шукав мушкою місця на мені.

— Двоє слів, — запитав я, — ти мене не любиш?

Вона зробилась блідою.

— Ти зараз підеш у небесний штаб.

— А з яких міркувань ти вибрала склеп? — поцікавився я, одтягуючи кінець.

— Романтика, дорогий мій. Шпиги — завжди романтики й все вибирають по собі.

— Дурниця… Ой! — придивився я до кутка. — Що це?

Вона на момент одвела зір.

Я тоді кинув їй в обличчя гарячий стеарин; відразу стало темно. Щось закричала й бахала кулями в стіни. Я лежав, упавши на холодну труну. Мій ворог припинив стрілянину, і я почув, як зачинились двері. Кинувся вслід.

Під руками намацував лише стіни. Двері зсередини не відчинялись. Я ледве вспів знайти свій вихід. Бо був уже час.

Щось влетіло в склеп через душник, але мені не треба було догадуватись — я в три рухи вискочив і впав під дверима. Зразу мене наче щось труснуло, потім захиталась капличка над склепом, і скажений гук вдарив мені у вухо. Звук був такий широкий, як ніч. Він не мав м’якості звуку "трьохдюймовки" — він нагадував скрип пилки по кості на голові.

— Дннн! — почув я.

Встав, як п’яний, спотикався ніччю через кущі до штабу.

Ранком на дорозі з парку знайшли жіночу косу.

4

— Товариші, — сказав начдив, — ми вислухали інформацію політрука 5-ї роти. Машиністки штабу не знайдено? Завтра день Червоного Жовтня. Хто хоче висловитись?

— Святкувати Жовтень у місті С…

— Товариші, — сказав знову начдив, — так, ми мусимо місто С. подарувати Жовтню. Завтра ми святкуємо в місті С.

— Згода!

— План ось який: сьогодні в місті С. офіцерський бал. Сьогодні ніччю 30 чоловік займають місто С., заарештовують офіцерню й тримаються до ранку. Ранком — встигне надійти вся дивізія. Головне — захопити в руки бал.

"Ето будет послєдній і рєшітєльний бой!" — побажали при кінці й розходились на виконання плану.

Вітер віяв степами, як сліпий дим. Сніг лежав на ріллі й на стернях. Зимна зима колола в носі. Тридцять білих халатів пішло синіми стежками.

…Тут ось до їхніх слідів долучається щось, подібне на лиса чи на дикого пса. Але це тільки дотик. Звір не любить тих слідів, що пахнуть зброєю. Бачиш — він звернув убік і подався через бугри снігу.

Може, тобі вже болять ноги? Може, надто гостро співає вітер? Може, десь ввижається небезпека? Плюнь на все.

Ось вони розійшлися у ланцюг. Хороші хлопці, чорт візьми! Бачать, як лелеки.

А це — патруль їхав. Сніг побили копитами. Патрульних захопили живими, не стріляли. Оце вони тобі й лежать — троє дітей степового Дону. Тихий Дін Іванович вже не побаче їх. Вони мертві. Їх зарубали шаблею, — і через це тут стільки крові. Не вести ж їх було за собою!

Ось передмістя. Тут, бачиш, зійшлись, порадились, і їхні сліди ковтнули потоптані вулиці.

Руки проголосували. Це було надзвичайне засідання ревкому. Представник N дивізії зробив доповідь.

— Роздати зброю всьому населенню, — додав анархіст Альоша.

— Ну й дурень, звини за слово, — сказав по щирості старий маляр, — для яких причин усім зброю? Матиме лише наша дружина.

Залою — хазяйська повітка з хазяйським сіном. Свічка затулена була з усіх боків.

5

"Партія в 30 чоловік за допомогою ревкому, — писав начдив, — обкружили будинок, де йшов бал. Вартових познімали без пострілу. Кругом поставили своїх, і п’ятеро чоловік зайшло всередину".

Сніг од чобіт розтавав на паркеті. Була гнітюча тиша. Всі, хто п’ять хвилин тому ще веселився, — стояли посеред зали бліді, з піднятими до стелі руками. Курки наганів у нас були напівзведені. Мене всього трясло. Лихоманка натягла нерви. А, гади!..

— Перш за все — спокій, — сказав дзвінко наш командир. — Всі військові, виходьте по одному через двері. Штатські, — станьте всі у той куток. Жінки, — зайдіть у ту кімнату. Хто зробить зайвий рух — куля в голову. До вікон не підходить!

Далі не стримався:

— Попалися, в три бога!!!

Я передивлявся жінок. Тут десь мала бути стрижена дівчина — машиністка штабу. На мене молились перелякані погляди, тремтів дехто перед обмороком, я ходив між ними й придивлявся їм у вічі. Я кусав губи. Не було нікого навіть подібного.

Я вийшов до зали.

Через поріг з другого боку йшли двоє наших і тримали під наганами стрижену голову. То була струнка дівчина з похиленим зовсім на груди обличчям.

— Виведіть цю сволоч живою. Скажіть там, щоб не стріляли.

Щось ударило мене по серці. Я схватився за очі. Підбіг до дівчини й підняв їй рукою голову. На мене глянула моя майбутня дружина.

"...в уборній кімнаті, — писав начдив, — знайшли денікінського шпига, який служив у нашій дивізії машиністкою штабу. Її вели надвір з наказом не стріляти, але вона вирвалася із рук як скажена, і клинок не міг зупинитись"...

. . . . . .

До ранку прийшов у місто Жовтень.

У робфаківця на столі стоїть попільниця. Зовнішнім виглядом вона нагадує плисковату морську мушлю. Кожен день Жовтневих

спогадів додає рік до її історії. Звук же більш не продовжується. Він постояв у повітрі, як міраж.

1924

1 — Робфаківець (робітфаківець) — учень робітничого факультету — загальноосвітнього навчального закладу, що готував до вступу у вузи робітничо-селянську молодь, яка не мала середньої освіти. Робіт-факи існували в 1919—1940 рр. при вузах і школах.

2 — Милорадовичі — багаті поміщики на Лівобережній Україні; від часів Петра I вихідці з цього роду перебували на службі в російських царів.

3 — Денікін Антон Іванович (1872—1947) —генерал-лейтенант царської армії, один з головних організаторів контрреволюції в громадянську війну. Командував Добровольчою армією, потім "Збройними силами Півдня Росії" розгромленими Червоною Армією. З 1920 р.— білоемігрант.

4 — ...з а морив останнього Полуботк а...— Полуботок Павло Леонтійович (бл. 1660—1723)—наказний (тимчасовий) гетьман Лівобережної України. В чолобитній до царського уряду просив скасувати обмеження політичної автономії на підвладній йому території (так званій Гетьманщині). Обвинувачений у сепаратизмі, за наказом Петра I був ув'язнений в Петропавлівській фортеці, де й помер.

5 — "Ето бдєт после дній і рєшітєльний б о й!" — побажали при кінці...— тобто заспівали "Інтернаціонал".

6 — Р е в к о м и — військово-революційні комітети, органи підготовки і проведення збройного повстання, створені напередодні Великої Жовтневої соціалістичної революції. Перший ВРК, при Петроградській Раді робітничих і солдатських депутатів, діяв під керівництвом В. І. Леніна як штаб Жовтневого повстання і перший орган державної влади пролетаріату. Ревкоми були утворені при губернських, міських, повітових і деяких волосних Радах. На початок 1918 р. вони виконали свою роль. На Україні, в зв'язку з іноземною інтервенцією та складними обставинами громадянської війни, ревкоми як тимчасові надзвичайні органи влади проіснували до літа 1921 р.